

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

ЛОТЮК Ольга Степанівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
УДК 342.72/73(477)

В статті опрацьовуються і систематизуються основні тенденції розвитку громадянського суспільства і формулюються основні принципи модернізації громадянського суспільства в контексті європейської інтеграції.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальний діалог, європейська інтеграція, держава.

Процес європейської інтеграції сприяє підвищенню інтересу до проблеми громадянського суспільства. Поняття «громадянське суспільство» набуло особливої актуальності наприкінці двадцятого століття. Багато вчених має єдину думку щодо необхідності використання цього терміну, проте не мають єдиної думки щодо його сутності.

Це поняття мало різні історичні корені, які пов'язані з конкретним контекстом історичного розвитку суспільств у межах кордонів різних держав. У країнах Західної Європи та Сполучених Штатах громадянське суспільство досліджувалося, в основному в контексті розвитку прав та свобод громадян, у країнах Центральної і Східної Європи досліджувалися питання обмеження впливу держави. Таким чином, полеміка навколо громадянського суспільства – це полеміка лібералізму та демократії [1, с. 35-36].

Західна традиція політичної думки походить від концепції громадянського суспільства, започаткованої Аристотелем. Перш ніж визначити, що таке держава, писав свого часу філософ, необхідно дослідити поняття «громадянин», так як держава є

ніщо інше, як сукупність громадян, громадянське суспільство [2, с. 5].

У філософії Цицерона описується громадянський порядок республіки. Класична ідея громадянського суспільства передбачає, що людина усвідомлює громадянство в активній дії. Поняття громадянства було пов'язане не лише з буттям спільноти, а й з активною участю в політичному житті, у прийнятті разом з іншими рішень щодо всього населення та відповідальності за загальне благо.

Концепція громадянського суспільства у ліберальній традиції зародилася у сімнадцятому столітті. У цей період починає складатися розуміння громадянського суспільства як суспільства рівних осіб. Так, на думку Т. Гоббса, всі люди, як природні істоти, наділені приблизно однаковими фізичними та розумовими здібностями, що робить їх рівними між собою. Вони народжуються рівними, а рушійною силою їх поведінки є досягнення життєвих благ. Перехід від природного стану до громадянського суспільства пов'язаний із власністю. Остання обумовлює необхідність угоди між людьми, їх об'єднання на основі «суспільного договору» або «загальної волі». Утворене таким чином «об'єднання називається державою або громадянським суспільством» [3, с. 311].

Г.В.Ф. Гегель вперше осмислив явище громадянського суспільства з точки зору його автономного статусу по відношенню до держави.

Громадянське суспільство – це відмінність, яка постає між сім'єю й державою, якщо навіть його формування відбувається пізніше як формування держави; бо як відмінність воно ставить попереду державу, яку воно як самостійне має мати перед собою, щоб існувати [4, 234].

Розглядаючи проблеми суспільно-політичного життя як вияв «об'єктивного духу», Г.В.Ф. Гегель вказує на три форми, в яких він («об'єктивний дух») розкриває себе: сім'я, громадянське суспільство та держава. Кожна з цих форм характеризується різними якостями: якщо держава уособлює собою «всезагальне», то сфера громадянського суспільства – це простір для реалізації «особливого».

Незважаючи на те, що громадянське суспільство є системою егоїстичних потреб індивідів (тут «кожний для себе – мета, все інше для нього ніщо»), саме в ньому, на думку німецького філософа, містяться передумови для реалізації індивідуальної свободи.

Громадянське суспільство містить такі три моменти: а) передавання потреб і задоволення окремої людини через її роботу й через роботу і задоволення потреб усіх інших – систему потреб; б) дійсність загальної свободи, яка міститься в цьому, захист власності через здійснення правосуддя; в) передбачливість проти випадковості, що залишається в тих системах, і забезпечення особливого інтересу як спільного, через поліцію й корпорацію.

Таким чином, синтезувавши найбільш позитивні моменти концепцій представників філософської думки Нового часу, Г.В.Ф. Гегель вперше проаналізував явище громадянського суспільства як автономного від держави простору самореалізації людини. Тим самим було закладено передумови для подальшого дослідження громадянського суспільства як особливості сфери соціальної реальності. З іншого боку, чітко виражена у поглядах Г.В.Ф. Гегеля настанова щодо пріоритету державності відносно громадянського суспільства, його переконання у необхідності постійного контролю влади над громадянським сектором через дезінтеграційну природу остан-

нього, позбавляє концепцію німецького філософа ліберальної складової досліджуваної нами проблематики. І в кінцевому випадку, як слушно зауважує вітчизняний дослідник М. Тур, знецінює саму ідею громадянського суспільства [5, с. 150].

Загальною тенденцією розвитку суспільно – політичної думки протягом 18-19 ст. можна вважати початок та завершення процесу осмислення проблеми розмежування сфери політичної діяльності та громадянського суспільства. Відбувся перехід до раціональної моделі суспільного управління, в основі якої є цінності свободи та гідності особистості. У цей період з'являються нові організації соціального життя – правова держава, громадянське суспільство та конституціоналізм. Це надало людині можливість почувати себе захищеною від свавілля влади.

У 19 ст. особливе місце в осмисленні ідеї громадянського суспільства належить представникам марксистів. В основу цього підходу покладено дію економічних законів. Так, на думку К. Маркса, політика, право, релігія та інші форми суспільної свідомості є наслідком панівного способу виробництва, а тому суперечності, які зароджуються всередині громадянського суспільства на рівні економічних відносин, є визначальними факторами.

Якщо прослідкувати процес становлення та рівень осмислення суті громадянського суспільства, то можна зробити висновок, що будь-яке суспільство, в тому числі і громадянське, перебуває у постійній динаміці, тому необхідно визнати неможливість вироблення єдиного і статичного поняття «громадянського суспільства». Однак можливо зафіксувати соціокультурне різноманіття можливостей взаємодії у відносинах держави, суспільства й особистості. Крім того, визнаючи наявність інститутів громадянського суспільства як невід'ємних складових частин громадянського суспільства, слід визнати неможливість фіксації універсальної жорстко структурованої системи інститутів.

Зміни в європейських суспільствах в останні роки відобразилися і на сучасній концепції розуміння громадянського суспільства.

пільства. Сьогодні триває пошук такої моделі суспільства, яка пропонує баланс між необмеженим індивідуалізмом і прагнення до авторитарного колективізму.

Сучасна теоретична полеміка базується на трьох основних засадах:

- Ліберальна традиція. Громадяни організовуються в групи за інтересами. Право на свободу широко визнається і гарантується державою. Громадянське суспільство розглядається як єдиний можливий спосіб гарантування громадянських прав.

- Теорія комунітаризму розглядає громадянина як члена спільноти. Громадянин повинен коригувати свою поведінку віруваннями громади, яка необхідна як посередник зв'язків між особистістю та державою.

- Теорія демократичного обговорення примирює лібералів і комунітаристів. Ця теорія підкреслює ідею спілкування і взаємодії. Існує демократичний діалог.

Громадянське суспільство складається з асоціацій, які за своєю суттю не є політичними. До них відносяться сім'ї, громади, різні види добровільних організацій, профспілки, підприємства малого бізнесу, великі корпорації і релігійні спільноти.

Концепція громадянського суспільства сьогодні невід'ємна від поняття свободи, як у традиції республіканської та ліберальної концепцій, проте, на відміну від них, це не політична свобода у розумінні активної громадянської позиції (хоча вона також має значення), а індивідуальної свободи, яка гарантується законом. Громадянське суспільство є сферою об'єднань людей, вільних та автономних осіб. У громадянському суспільстві «власні справи залежать від інших, і пов'язані зі справами інших, і тим самим розвивається почуття спільності» [6, с. 200].

Сучасна версія громадянського суспільства підкреслює свої п'ять вимірів:

- Громадянське суспільство діє через установи. Їх форми, рівень соціальної автономії різні. Ці установи мають різні функції (не тільки економічні, але й релігійні, культурні, соціальні) і грають важливу роль у процесі соціальної інтеграції;

- Добровільне членство;

- Громадянське суспільство будується на правах і демократичних принципах з повагою до приватного життя, свободи думки, свободи асоціації, які складають основу суспільства.

- Громадянське суспільство є місцем формування колективної волі та подання громадян: організації громадянського суспільства відіграють важливу роль «проміжні органи» між громадянами і державою. Демократичний діалог не може відбуватися без посередництва;

- Громадянське суспільство представляє простір субсидіарності.

Це можливість введення автономних рівнів влади по відношенню до держави [7, с. 100].

Крім того, реалізація ідеї громадянського суспільства передбачає:

1) самовизначення громадян як активних суб'єктів політичного життя, соціально-економічного розвитку.

2) появу неурядових організацій та громадських об'єднань, метою яких є реалізація спільного блага;

3) створення горизонтальних міжособистісних відносин на основі принципів рівності, поваги та відповідальності.

Громадянське суспільство дозволяє людям робити вибір і бере на себе відповідальність за них. Громадянське суспільство ґрунтується на принципі терпимості до різноманіття інтересів індивідів. Громадянське суспільство – це утворення, у якому обов'язково існують протиріччя, але й утворення, у якому вони обов'язково вирішуються. Його основою є визнання культурного розмаїття (плюралізму) і прийняття одиничного (етнічного, расового, релігійного, ідеологічного і т.д.).

Тільки демократична держава здатна створити демократичне громадянське суспільство. Громадянське суспільство є досить демократичним, коли, принаймні, деякі його інститути є авторитетними та відповідальними перед їх учасниками.

Ядро громадянського суспільства створює зв'язок різних добровільних об'єднань громадян, яке спрямоване на вирішення загальних проблем.

Дж. Хабермас підкреслює, що публічна сфера вимагає набагато більше, ніж просто інституційних гарантій правової держави, він закликає до «підтримки духу культурних традицій та моделі соціалізації, політичної культури населення» [8, с. 453].

Існування у межах Європейського союзу множинності суб'єктів соціальної, господарської, політичної, культурної та релігійної сфер, сприяє зростанню значення громадянського суспільства в європейській конструкції. Важливу роль у цьому процесі відіграє Європейський економічний і соціальний комітет як допоміжний орган Ради і Комісії з консультативним характером.

Європейський економічний і соціальний комітет у 1999 р. дав оцінку громадянського суспільства «Роль та внесок організованого громадянського суспільства в європейській інтеграції», де зроблено поглиблений аналіз самого поняття «громадянське суспільство», підкреслено значення та роль Комітету, як представника громадянського суспільства. Згідно з авторами документу, ефективним ресурсом у боротьбі з дефіцитом демократії усередині Євросоюзу та браком довіри з боку громадян є введення інститутів громадянського суспільства.

Комітет складається з представників різних категорій економічної діяльності, зокрема «представників виробників, фермерів, працівників транспорту, комерсантів, ремісників, представників вільних професій та широкої громадськості» (ст. 193) [9]¹. Цей перелік ніколи не вважався вичерпним, але він досить гнучкий для того, щоб дозволити новим категоріям, наприклад, членам організацій захисту прав споживачів і груп захисту навколишнього середовища, отримати представництво. На практиці структура комітету включає три складові: організації підприємців, проф-

спілки і представників «інших інтересів». Це відповідає поняттю соціального партнерства, яке стало однією з ключових концепцій у соціальній політиці Європейського Союзу.

Згідно з ч. 2 ст. 11 Договору про Європейський Союз від 07.02.1992 інститути підтримують відкритий, прозорий і регулярний діалог з представницькими асоціаціями та громадянським суспільством [10].

Ідея громадянського суспільства відіграє величезну роль у Європейському Союзі. Слід визнати, що розвинуті інститути громадянського суспільства є сприятливою ознакою суспільного життя. Є багато європейських неурядових організацій та платформ координації між ними. Встановлено, зокрема, що громадянське суспільство – контактна група та соціальна платформа, яка об'єднує різні організації. Такі установи мають соціальні цілі. Прикладами є Європейський форум з проблем інвалідності, Європейська мережа проти расизму, Європейське екологічне бюро, Європейська мережа з боротьби з бідністю та інші. Нинішня Європейська комісія спрямована на поліпшення механізмів для проведення консультацій з організаціями громадянського суспільства.

Таким чином, можна констатувати, що мета та завдання громадянського суспільства в умовах євроінтеграції полягають у забезпеченні прав та свобод всіх соціальних верств населення, в утворенні умов, які сприяють підвищенню соціально-економічного рівня громадян, у задоволенні всіх потреб у різних сферах суспільних відносин, які дозволяють розкрити та реалізувати творчі здібності індивіда. У громадянському суспільстві не повинно існувати перебільшень: пріоритету держави в особі державних органів, анархії в управлінні суспільними справами, нігілізму по відношенню до права. Утворення рівноваги та балансу в громадянському суспільстві є однією з основних умов його існування та подальшої модернізації в умовах євроінтеграції.

¹ Article 257 (ex Article 193): „[...] The Committee shall consist of representatives of the various categories of economic and social activity, in particular, representatives of producers, farmers, carriers, workers, dealers, craftsmen, professional occupations and representatives of the general public”. Treaty Establishing the European Community (Consolidated Version).

АНОТАЦІЯ

У статті визначаються та систематизуються основні тренди розвитку громадянського суспільства та формулюються основні засади модернізації громадянського суспільства в контексті європейської інтеграції.

SUMMARY

In article In the article the basic trends of development of civil society are determined and systematized and basic principles of modernization of civil society are formulated in the context of European integration.

Література

1. Witold Mandrysz. Znaczenie dialogu obywatelskiego dla kształtowania polityki regionalnej Województwa Śląskiego na tle polityki spójności Unii Europejskiej. – KATOWICE, 2007. – 319 с.
2. Аристотель. Политика. – М., 1965. – Ч. III.
3. Гоббс Т. Соч. В 2-х т. – М., 1989. – Т.1. – 251 с.
4. Гегель, Георг Вильгельм Фридрих. Основы философии права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.
5. Тур М.Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів: Монографія / М.Г. Тур. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 396 с.
6. R. Dagger, Civic Virtues: Rights, Citizenship and Republican Liberalism, Oxford 1997. – s. 200.
7. Krzysztof Orzeszyna SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE W UNII EUROPEJSKIEJ. // Teka Kom. Praw. – OL PAN, 2009. – S. 94–108.
8. J. Habermas, Further Reflections on the Public Sphere, [w:] Habermas and the Public Sphere, ed. C. Calhoun, London, 1992. – s. 453.
9. Article 257 (ex Article 193): Dokumenty Europejskie, oprac. A. Przyborowska-Klimczak, E. Skrzydło-Tefelska, t. III, Lublin 1999.
10. Договір про європейський союз // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029